

Bouddhik Abhiyan : A Multidisciplinary Peer-reviewed Journal
 Vol.VIII, Issue 1: PP 82-97, 2023, July
 ISSN: 25050915 (Print)
 DOI: <https://doi.org/10.3126/bdikan.v8i01.57794>
 Nepal Progressive Professors' Association, Koshi Province, Nepal

कालो पहाड उपन्यासमा पहिचान र वर्चस्व

यज्ञेश्वर निरौला, पिएच.डी.^{१*}

^१सहप्राध्यापक (नेपाली), त्रि. वि., रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, काठमाडौं

*इमेल : niraulayagyeswar@gmail.com

लेखसार

प्रजापति तिमिल्सिनाका 'अनेरुवा', 'विधवा वासना' र 'कालो पहाड' उपन्यास र 'चिठी' प्रबन्ध सङ्ग्रह प्रकाशित छन् । उनका उपन्यास सामाजिक यथार्थवाद तथा मनोविज्ञानमा आधारित छन् । यस लेखमा सीमान्तीयताका आधारमा प्रजापति तिमिल्सिना लिखित 'कालो पहाड' उपन्यासमा रहेको प्रमुख चरित्र माइलालाई केन्द्र बनाएर यसै पात्रको पहिचान तथा सीमान्त अवस्थालाई अध्ययन गरिएको छ । सीमान्तीयताको आधारमा साहित्यको सांस्कृतिक अध्ययन र ऐतिहासिक पुनर्व्याख्या गर्ने प्रचलन दोस्रो विश्वयुद्धपछि सुरु भएको र सन् असीको दशकदेखि सवाल्टर्न अध्ययनका रूपमा चलेको हो । दोस्रो विश्वयुद्धपछिको विश्वमा हरेक मानव समाजसम्बद्ध विषय क्षेत्रलाई हेर्ने नवीन चिन्तन तथा दृष्टिकोणको विकासविस्तार भएसँगै साहित्य समालोचनामा उत्तरसंरचनावादी उत्तरआधुनिक चिन्तनका रूपमा सीमान्तीयताको आवाज पनि प्रबल बन्दै गएको छ । व्यक्ति, जाति, लिङ्ग, वर्ग, रङ्ग, समुदाय, क्षमता, पृथक्ता, क्षेत्र आदिसँग सम्बद्ध पक्षहरू सीमान्तीयताभित्र पर्दछन् । समाजव्यवस्थाका अवयवहरूद्वारा निर्मित विभेदकारी सामाजिक सांस्कृतिक संरचनाहरूको सीमान्तीय अवस्था निर्माणमा प्रमुख भूमिका रहेको हुन्छ भने उपनिवेशको विस्तारवादी साम्राज्यवादी प्रभुत्ववादी चरित्रबाट ती वर्गका इतिहास, संस्कृति, पहिचानका सङ्केतहरू नै कतिपय अवस्थामा विलुप्तप्रायः बनाइएको देखिन्छ । हरेक युगमा आवाजविहीन बनाइएका, पहिचानविहीन भएर दबाइएका, राज्य संयन्त्रमा प्रतिनिधित्वबाट वञ्चित, पहुँचविहीन, सामर्थ्यहीन भई सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, राजनीतिक रूपले मूलधारबाट बहिष्करणमा परेका बहुसङ्ख्यक मानिसहरू सीमान्त वर्ग भएकाले उनीहरूका इतिहासको पुनर्लेखन हुनुपर्छ भन्ने मान्यता सीमान्तीय अध्ययनको अवधारणा हो । मूलतः सीमान्तीयताका सैद्धान्तिक

आधारहरूको पृष्ठभूमिमा रहेर 'कालो पहाड' उपन्यासको मुख्य चरित्रनायक माइलाको सीमान्तीय अवस्थाको विश्लेषण गर्नु मूल उद्देश्य राखी नेपाली समाजमा माइलाजस्ता पहिचान हराएका अधिकांश प्रतिनिधि पात्रहरूको पहिचानको खोजी नै यस शोधलेखको निष्कर्ष रहेको छ ।

मुख्य शब्द : सीमान्त वर्ग, वर्ग सङ्घर्ष, सर्वहारा, सीमान्तकृत पात्र, रङ्गभेद

परिचय

नेपाली साहित्यमा प्रकाशित कविता, निबन्ध, आख्यान र नाटकमा उल्लेख भएको पहिचान र प्रतिनिधित्वलाई लिएर कम्तिमा मात्र समालोचना गरिएको छ । उत्तरवर्ती नेपाली समालोचनामा देखिएका विभिन्न दर्शन वा सिद्धान्तमध्ये सीमान्तीयता पनि एक हो । नयनराज पाण्डेको 'लू' र 'उलार' मध्येसमा बसोबास गर्ने दलित तथा निम्न वर्गका व्यथा, पीडा र मर्म समेटेर लेखिएका उपन्यास हुन् (कार्की, २०७१, पृ. ३७) । सीमान्त अवस्थामा रहेका जातिलाई पात्रका रूपमा उभ्याएर रचना गरिएका कृतिहरूमा बालकृष्ण समको 'चिसो चुल्हो' महाकाव्यलाई उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ । घनश्याम कँडेलले 'उज्यालोतिर' खण्डकाव्यमा दलित र उच्च वर्गका बिचको प्रेम सम्बन्ध प्रस्तुत गरेर समाजमा सीमान्त अवस्थामा रहेका दलित वर्गको पहिचान प्रभुत्वलाई रचनाको विषय बनाएका छन् ।

पोखराको बाटुलेचौरमा २०१० साल, मङ्सिरमा जन्मिई हाल काठमाडौंको कोटेश्वरस्थित सहयोगी नगरमा स्थायी बसोबास गर्दै आएका प्रजापति तिमिल्सिना माता पद्मावती र पिता जीवनाथका पुत्र हुन् । उनले *अनेरुवा* (२०७२), *विधवा वासना* (२०७६) र *कालो पहाड* (२०७८) उपन्यास एवम् *चिठी* (२०७९) प्रबन्ध सङ्ग्रह रचना गरेका छन् । निम्न वर्ग, समाजबाट अपहेलित व्यक्तिको अन्तरव्यथा, पीडा तथा मर्मलाई विषय बनाई लेखिएका उनका उपन्यास निकै मार्मिक छन् । मजदुरवर्ग, पहिचान हराएका र अभिभावकविहीन सीमान्त अवस्थाका व्यक्तिले भोगेका संवेदनाका पाटालाई उनले *कालो पहाड* उपन्यासमा व्यक्त गरेका छन् । मजदुरी गरेर जीविका गरिरहेका निम्नवर्गीय व्यक्ति समाज, राज्य र राज्यका विभिन्न निकायबाट मात्र होइन परिवारबाट समेत तिरस्कृत भएर पहिचान हराएका व्यक्ति समाजमा धेरै पाइन्छन् । *कालो पहाड* उपन्यासका पात्र माइला र सहपात्र रूपाले बेहोर्नुपरेका समाजका हिंसाजनक व्यवहारबाट निस्केका परिणामलाई सबाल्टर्न अर्थात् सीमान्तीयताका कोणबाट विश्लेषण गर्नु यस शोधलेखको उद्देश्य रहेको छ । यसका लागि तिमिल्सिना लिखित *कालो पहाड* उपन्यास र उपन्यासभिन्न रहेका पात्र, घटनाक्रम, कथा, उपकथा आदि यस

अध्ययनका निम्ति प्राथमिक सामग्री रहेका छन् । विश्लेषणका निम्ति पुस्तकालय पद्धतिबाट द्वितीयक स्रोतअन्तर्गत मान्यतालाई आधार बनाइएको छ ।

विधि र सामग्री

प्रस्तुत शोध लेखका निम्ति प्रजापति तिमिल्सिना लिखित *कालो पहाड* उपन्यासलाई प्राथमिक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । उपन्यासभिन्न रहेका पात्र, घटनाक्रम, कथा, उपकथा आदि यस अध्ययनका निम्ति प्राथमिक सामग्री रहेका छन् । उपन्यासमा प्रयुक्त पहिचान र वर्चस्व विश्लेषणका निम्ति प्रयोग गरिएको सैद्धान्तिक पर्याधार स्थापना र त्यसको अवधारणा निर्माणका निम्ति मान्यतालाई आधार बनाइएको छ । प्राथमिक र द्वितीयक दुवै खाले सामग्री पुस्तकालय पद्धतिबाट प्राप्त गरिएका हुन् ।

परिणाम र छलफल

सैद्धान्तिक पर्याधार

सन् १९६० को दशकपछि पश्चिमी साहित्यमा देखापरेको उत्तरआधुनिकतावाद र त्यसभिन्नको बहुलवादी चिन्तनसँगै साहित्यको समालोचना फाँटमा सीमान्तीयताको अवधारणा हुर्कदै आयो (पाण्डेय, २०७३, पृ. २३) । अहिले नेपाली साहित्य तथा समालोचनामा समेत सीमान्तीयताले जरो गाडिसकेको छ । अङ्ग्रेजीको 'सवाल्टन' शब्दको नेपाली अनुवाद सीमान्तीयता हुन्छ । यसको अर्थ निर्धा, निमुखा, दबिएका, हेपिएका र ओभेलमा परेका भन्ने हो । राज्यको मूल धारभन्दा बाहिर रहेका वर्ग, समूह र व्यक्तिको दुःख, मर्म, पीडा, व्यथा र दिनचर्यालाई विषय बनाएर लेखिएका साहित्यिक सिर्जना नै सीमान्तीयताका उदाहरण हुन् (पाण्डेय, २०७३, पृ. ३४) । यस्ता रचनामा व्यक्त सीमान्तीयताको खोजी गरी तिनको विश्लेषण सीमान्तीय समालोचनामा गरिन्छ । नेपाली समालोचक मोहनराज शर्मा (२०७०) ले समाज र राज्यको दृष्टि कहिल्यै नपुगेका र समाजले तल्लो दर्जामा राखेका भनिएका *सजिलो* र *पल्ली* उपन्यासका पात्रहरूको पहिचानका निम्ति 'भुइँमान्छे' शब्द प्रयोग गरी सीमान्तीयताको अध्ययन गरेका छन् ।

प्रसिद्ध चिन्तक कार्ल मार्क्सले अर्थ वा सम्पत्तिसँग जोडेर समाज वा राज्यमा शासक र शासित दुई वर्ग हुने अवधारणा ल्याए । प्लेखानोभ, जर्ज लुकाच लगायतका विद्वान्हरूले शासित वर्गलाई उत्पीडित समूह भन्दै मार्क्सले अगि सारेको मान्यतालाई आधार बनाएर वर्गसङ्घर्षका सम्बन्धमा सीमान्तीय अध्ययनको पृष्ठभूमि तयार पारेका हुन् (श्रेष्ठ, २०६८, पृ. १७) । समाजमा रहेका सीमान्त वर्गले राजनीतिक समाज र नागरिक समाजका न्यायालय, सेना, धार्मिक स्थल, शैक्षिक संस्था

लगायतका अङ्ग उपयोग गर्न पाउँदैन तसर्थ यो वर्ग समाज परिवर्तनका लागि वैकल्पिक प्रभुत्व स्थापित गर्न सङ्गठित हुनुपर्ने एन्टोनियो ग्राम्सीका धारणालाई शर्मा (२०७०, पृ. ३१७) ले उल्लेख गरेका छन् । सीमान्त वर्गप्रति प्रस्तुत भएको ग्राम्सीको यो सिद्धान्त हाल आएर साहित्यका विभिन्न विधामा प्रयोग भएको पाइन्छ । कतिपय विद्वान्ले 'शासक' र 'शासित' शब्दका निम्ति 'केन्द्र' र 'किनारा' शब्द प्रयोग गरेका छन् । शासक वर्ग केन्द्रमा रहेको हुन्छ भने शासित वर्गलाई किनारा लगाइएको हुन्छ । किनारा लगाइएको शासित वर्ग नै सीमान्त वर्ग हो । केन्द्र र किनारा वर्ग आदिकालदेखि नै समाजमा रहँदै आएका छन् (भट्टराई, २०७७, पृ. ४६) । पुराणमा उल्लिखित देव, दानव र मानवमध्ये देवको तुलनामा दानव र मानव सधैं उपेक्षित वर्गमा रहेको सन्दर्भ पनि यहाँ उल्लेखनीय छ । सीमान्त वर्गको एकलव्य धनुर्बाण सिक्न आउँदा गुरु द्रोणाचार्यबाट अपमानित र तिरस्कृत हुनुपरेको कथा पुराणमा उल्लेख छ (सुब्बा, सन् २०११, पृ. ६०) ।

समाजमा शताब्दीऔं अधिदेखि धर्म र वर्णका बहानामा धेरै व्यक्ति उपेक्षित जीवन बिताउन बाध्य छन् । यो वर्ग सीमान्तीय वा किनारा लगाइएका अवस्थाबाट माथि उठ्न सदैव सङ्घर्षरत छ (बराल, २०७३, पृ. १७०) । सन् १९६० का दशकमा अफ्रिका र अमेरिकामा आफूमाथि गरिएका उपेक्षाका विरोधमा 'ब्ल्याक प्यानथर पार्टी' स्थापना भयो । यता भारतका महाराष्ट्रमा सन् १९७२ मा 'दलित प्यानथर आन्दोलन' आरम्भ भयो । अमेरिकामा मार्टिन लुथर र दक्षिण अफ्रिकामा नेल्सन मन्डेला रङ्गभेदका विरोधमा अर्थात् सीमान्त समूहका उत्थानका लागि सङ्घर्षरत रहे । यसै पृष्ठभूमिमा सीमान्त समूहका पक्षमा साहित्य रचना गर्न थालियो (सुवेदी, २०७१, पृ. १०९) । श्रमिक तथा मजदुरलाई केन्द्र बनाएर इतिहास पुनर्लेखन गर्नुपर्ने मान्यता तथा विविध दृष्टिकोण व्याख्यासहित सवालर्तन अध्ययन विस्तार भइरहेका परिप्रेक्ष्यमा समाजमा निम्न वर्ग, अशक्त, आवाजहीन, इतिहासविहीन, उत्पीडित, उपेक्षित, गरिब, निमुखा, दमित, दलित, निर्धो, शासित, श्रमिक, सर्वहारा, सीमान्तीकृत आदिलाई सवालर्तन अर्थात् अवरजन भनी समालोचक मोहनराज शर्मा (२०७०, पृ. ३१५) ले परिभाषित गरेका छन् ।

कालो पहाडमा पहिचान र वर्चस्व

'कालो पहाड' प्रजापति तिमिल्लिसनाले रचना गरेको सीमान्त वर्गको कथाव्यथा उद्घाटन भएको उपन्यास हो । लेखकले यस कृतिमा गाउँको निम्न वर्गमा जन्मेहुर्केको र सहरमा आएर ज्याला मजदुरी गरी जीवन बिताइरहेको अनि नागरिक भएर पनि अनागरिकको अवस्थामा बाँच्न बाध्य पात्र 'माइला'को

अन्तर्व्यथालाई प्रस्तुत गरेका छन् । यस उपन्यासमा 'म' पात्र र 'माइला' दुई जना मुख्य पात्र छन् । रूपा, रूपाकी ठुल्यामा, घर बनाउने काममा लागेको ठेकेदार, चिया पसलनी यस उपन्यासका गौण पात्र हुन् । 'म' पात्रकी पत्नी, जिल्ला प्रशासन कार्यालयका कर्मचारी, अदालतका कर्मचारी चाहिँ सन्दर्भ पात्र हुन् । 'म' पात्र हुनेखाने देखिन्छ । काठमाडौँ उपत्यकाभन्दा बाहिरबाट आएर काठमाडौँको कोटेश्वरमा घडेरी किनी घर बनाउने क्रममा ठेकेदारले ल्याएको एक मजदुर 'माइला' का जीवनमा घटेका अन्तरवेदनात्मक कथा उधिन्दै जाँदा म पात्रले जे देख्छ लेखकले त्यसैलाई यस उपन्यासको अन्तर्वस्तु बनाएका छन् । माइला, माइलाले बिहे गरेर ल्याएकी रूपा, रूपाले आफूसँगै राखेर स्याहारसुसार गर्नुपर्ने रूपाकै ठुल्यामा, चिया पसलनी यस उपन्यासका सीमान्त पात्र हुन् । यी पात्रमध्ये उपन्यासको प्रमुख पात्र माइलाका सीमान्त अवस्थाका बारेमा यस लेखमा चर्चा गरिएको छ ।

पहिचानविहीन माइलाको परिचय

माइलालाई यस उपन्यासका केन्द्रीय पात्रका रूपमा लेखकले स्थापना गरेका छन् । माइलाको जन्म कहाँ कुन गाउँमा भएको हो, उसका आमाबाबु को हुन्, ऊ समाजमा भएका विभिन्न जातजातिमध्ये कुन जातको कुन कुलमा जन्मेको हो आदि यी सबै प्रश्न अनुत्तरित नै छन् । यी विषयलाई लेखकले उल्लेख गर्ने क्रममा माइलाकै भनाइलाई आधार मानेका छन् । म पात्रलाई सम्बोधन गर्दै माइला भन्छ, 'मेरो त घरै छैन नि साहुजी !' (पृ. १८) । आफ्नो राम्रो घरवास भएका नाममात्रका सुकुम्बासी धेरै भएका हाम्रा देशमा माइलाले आफ्नो घरवासै नभएको भन्दा उपन्यासकार अचम्ममा पर्छन् र घरबार नभएका मान्छे पनि रहेछन् नेपालमा भन्ने सोचछन् । उपन्यासकारका यस भनाइबाट माइलो साँच्चै घरबार नभएको एक्ला पात्रका रूपमा उपन्यासमा प्रस्तुत भएको छ । गाडीमा चढेर घुम्न रहर लाग्ने बाल्यकालमा माइलाले घर छाडेर हिँडी अलपत्र हुँदा गाडीवालाले पनि बेखबर छाडिदिएपछि नै माइलो परिचयविहीन भएको भन्ने सन्दर्भ लेखकले उल्लेख गरेका छन् । म पात्र र माइलाबिचको संवादमा माइला भन्छ, 'त्यही समयदेखि हो म परिचयविहीन बनेको । परिचय लुटिएको हो मेरो । अब ता मभित्रका पञ्चभूतको परिचय पनि लुटिँदै छ कि जस्तो लाग्छ । ...म एक्लो छु । एक्लोसँग परिचय नबन्दो रहेछ ।' ... मेरो परिचय दिने ती चिजहरू केही छैनन् मसित । नामले मात्र मेरो परिचय पुगेन कसैलाई । लाग्छ, नाममा पनि सबैलाई शङ्का छ । म त सबै थोक लुटिएको परँ । लुट्न बाँकी पनि केही रहेकै छैन । । अब ता प्राणमात्र छ, तो लुट्न पनि कोही आउँछन् कि !' (पृ. ६९) । यस भनाइबाट नै लेखकले माइलाको परिचय खुलाएका छन् ।

माइला हुकँदै गरेका उमेरमा खेल्दा खेल्दै हिँड्दा हिँड्दै गाडी चढ्ने रहर गर्छ। उसकै गाउँको बाटो हुँदै हिँड्दै गरेका गाडीमा आफूभन्दा ठुला 'दाइहरू' को लहै लहैमा लागेर सुटुक्क चढ्छ अनि कहाँ पुग्छ, उसैलाई थाहा हुँदैन। आफ्नो गाउँको नाम के हो भनेर थाहा नपाउने उमेरमै गाडी चढ्ने रहरमा गाउँ छाड्छ। उपन्यासकारले माइलाका बाल्यकालीन उमेरसँग दाँज्दै आफू सेती नदीका किनारमा रहेको जोइमरेमा साथीहरूसँग बयर खान गएको, जङ्गलमा ऍसेलु, काफल, चुत्रो, गुएँली, तेन्दु पाकेका बेला रमाई रमाई खाएको आफ्नो बाल्यकालीन कथामा उल्लेख गरेका छन्।

उपन्यासको पात्र माइला पनि पाँच छ वर्षको उमेरमै गाडी चढ्ने रहरमा गाउँ छाडी परिचयविहीन हुन पुगेको रहेछ र आफ्नो गाउँ कुन हो ऊ यकिनका साथ भन्न सक्दैन। डाइभरले बिग्रिएको गाडी ठेल्न खेल्दै गरेका केटाहरूलाई अद्दाउँछन् र तिनै केटाहरूले ठेलेपछि गुडेको गाडीमा चढाएर तिनीहरूलाई लैजान्छ। गाडी चढ्ने रहरमा पुगेका हुकँदै गरेका केटाहरू दायाँबायाँ केही नसोची गाडीमा चढेर बेटुङ्गाको यात्रा गर्छन्। केही पर पुगेर डाइभरले ओहोलेपछि अलपत्र परेका सबै केटाहरू आआफ्ना सुरले हिँड्दा साथीबाट छुट्टिई अर्को गाडी चढेर माइलाले काठमाडौँ आइपुगी मजदुरी काम गर्न थालेको हो। ऊ सुरुमा इँटाभट्टामा काम गर्छ र पछि कुनै ठेकेदारको साथ लागेर घर बनाउने ज्यामीको काम गर्न थाल्छ। आफ्नो थातबास पनि नचिनेको, बाउबाजेको थलो पनि पत्तो पाउन नसकेको, मजदुरी काम गरेरै जीविका निर्वाह गरिरहेको, सरकार र राज्यका दृष्टिबाट धेरै पर रहेका सीमान्त अवस्थाका परिचयविहीन पात्रका रूपमा माइलालाई उपन्यासमा उपस्थित गराइएको छ। मजदुरी काम गरी जीविका निर्वाह गर्ने माइलाले उमेर पुगेर पनि एकलो जीवन बिताइरहेको छ। उसले रूपा नाम गरेकी केटीसँग बिहे त गरेको हुन्छ तर राज्यले चिन्ने नागरिकताको प्रमाणपत्र लगायतका कुनै दसीप्रमाण नभएकाले आफ्ना सन्तानले दुःख पाउने छन् भन्दै रूपाले उसलाई छाड्छे र ऊ एकलो भएको उपन्यासकारले उल्लेख गरेका छन्।

वर्गीय आधारमा माइला

माइला ज्यामी काम गरी जीविका निर्वाह गर्ने समाज र राज्यले चिन्न नसकेको र पहिचान हराएको निम्न वर्गको प्रतिनिधित्व गर्ने पुरुष पात्र हो। परम्परादेखि नै वर्गीय स्वरूपको सामाजिक संरचना भएको अनि सत्ता एवम् शक्तिमा सीमित वर्गकै बाहुल्य रहेकाले समाजमा जबसम्म वर्गको अस्तित्व रहन्छ, तबसम्म वर्गीय द्वन्द्वको अवस्था ज्युँका त्युँ रहन्छ। वर्गीय समाजमा हरेक व्यक्तिका

विचार र भाव वर्गीय नै हुने र प्रेम, मानवता, नैतिकता आदि पनि वर्गीय नै रहने कुरा यस उपन्यासको पात्र माइलाको अवस्था र गतिविधिबाट प्रस्ट हुन्छ ।

साहित्य मानवीय चेतना र सामाजिक यथार्थको प्रतिविम्बन भएकाले वर्तमान नेपाली समाजमा निम्नवर्गीय अवस्थामा रही जीवन निर्वाह गर्ने व्यक्तिहरूको वास्तविकताको यथार्थ स्वरूप यस उपन्यासमा पाइन्छ । उपन्यासमा 'म' पात्र कुलीन घरानाको व्यक्तिका रूपमा प्रस्तुत छ । ऊ काठमाडौँबाहिरबाट आई यहाँको अति महँगो जग्गा खरिद र गृहनिर्माण गरी सम्पन्नतातर्फ उन्मुख रहेको देखिन्छ तापनि उसमा कुनै घमण्ड र बडप्पन देखिँदैन । म पात्र आफैले बनाउँदै गरेको नयाँ घरमा ज्यामीका रूपमा काम गर्न ठेकेदारका साथमा आएको माइलाको जीवनमा घटित के कस्ता कुराहरू छन् भनेर बुझ्न दुःख र व्यथाले भरिएको पात्र माइलासँग मित्रता गाँस्छ र माइलाको जीवन कोट्याउन थाल्छ । ऊ माइलाले जीवनमा भोगेका दुःख, व्यथा सबै बुझ्छ । माइलाले केही खान पाएको छैन होला भनेर 'म' पात्रले उसलाई दसैँका दिनमा कोटेश्वरको एउटा होटलमा लगेर मासुचिउरा र रक्सी खुवाउँछ । माइलाको अन्तरकहानी सबै बुझ्छ तर माइलाको जीवन परिवर्तन गर्न कुनै भूमिका निर्वाह गर्दैन । माइलाको जीवनकथा कोट्याउँछ । माइलाले जीवनका भएभरका सबै घटना कुनै कुरा बाँकी नराखी खुलस्त बताइदिन्छ । उपन्यासमा 'म' पात्रले माइलाको जीवन परिवर्तनमा केही भूमिका निर्वाह गरेको देखिँदैन बरु खाटो बसिसकेको माइलाको मनको घाउ कोट्याएर भन्नु दर्द थपिदिन्छ । यसरी 'म' पात्र र माइलामा प्रत्यक्ष रूपमा गाढा मित्रता देखिए पनि अप्रत्यक्ष रूपमा 'म' पात्र आफ्नो वर्गशत्रु बनेको माइला पत्तै पाउँदैन ।

माइला यस उपन्यासको सीमान्तीकृत पात्र हो किनभने उसलाई समाजका निम्न वर्गमा जन्मेहुर्केको पहिचानविहीन प्रतिनिधि पात्रका रूपमा उपन्यासकारले उल्लेख गरेका छन् । उच्च वर्गीय धनी परिवारमा जन्मेहुर्केको भए घरमै गाडी हुन्थ्यो र उसमा अर्काको गाडी चढेर रमाइलो गर्ने कुनै रहर हुँदैनथ्यो । अज्ञात र अपरिचित व्यक्तिका गाडीमा चढनाले बाल्यकालमै ऊ आमाबुबा, दिदी आदि परिवार र आफन्तजनका मायाममताबाट वञ्चित हुन पुग्यो । गाडीडाइभर सम्पत्तिमा जेजस्तो भए पनि चेतनाका दृष्टिले अत्यन्तै निम्न वर्गको देखिन्छ । खेल्दै, दौडँदै गरेका आठ दश वर्षका बालकलाई अनजान ठाउँमा लैजान हुँदैन, तिनीहरूले दुःख पाउँछन् भन्ने अलिकति पनि हेक्का नभएको चैतन्य दरिद्रता भएको व्यक्तिका रूपमा उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको छ । समाजमा आर्थिक तथा जातीय आधारमा निर्धारण गरेको कृत्रिम सीमाका कारण मजदुरी गर्न बाध्य माइलालाई सामाजिक पृथक्ता र

विभेदकताले वर्गीय सीमान्तीयतामा धकेलिदिएको छ । आफ्ना पितापुर्खा तथा पूर्वज जुन रूपमा भए पनि माइला विभेदपूर्ण समाज व्यवस्थाको संरचनाअनुसार अत्यन्तै पिछडिएको जीवन बिताउन बाध्य छ ।

सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक रूपमा वर्गीयतालाई शोषणको माध्यम बनाउन सिपालु समाजबाट माइला परित्यक्त पात्र हो । काठमाडौँ जस्तो सम्पन्न सरहमा बसेर पनि आमाबाबु नखुलेको बहानामा राज्यका पहरेदारहरूले राज्यको पहिचानस्वरूप नागरिकताको प्रमाणपत्र नदिँदा ऊ सबैबाट अपहेलित र पीडित छ । नागरिकता नभएकै कारण आफ्नी विवाहिता पत्नीबाट पनि परित्यक्त हुन्छ । उत्पीडित वर्गीय पात्र माइला वास्तवमै नेपाली समाजको इतिहास निर्माणमा सक्रिय भूमिका खेल्न सक्ने महत्त्वपूर्ण पात्र त हो तर इतिहास तथा समाज निर्माणमा लागेका माइलाजस्ता कर्मशील व्यक्ति इतिहासका पानामै अटाउन सकेका छैनन् । एउटा विशिष्ट उद्देश्य स्थापनाका निम्ति उपन्यासकारले माइलालाई उपस्थित गराएका छन् । निम्न वर्गको सीमान्तीयकृत पात्रका रूपमा उपस्थित गराइएका माइलालाई विद्रोही र जुभारु त देखाइएको छ तर ऊ सम्पूर्ण उत्पीडित ज्यामीको नेतृत्व गरी ज्यामी वर्गको वर्गीय समस्या पहिल्याई तिनको समस्या समाधानतर्फ उन्मुख भएको नदेखाइएर जीवन र कर्मबाट हार खाएका कमजोर पात्रका रूपमा प्रस्तुत भएको छ । उपन्यासको अन्तमा माइला आफू बसेको ठाउँ छाडी बेपत्ता भएको सन्दर्भ जोडेर उपन्यासकारले माइलामाथि अन्याय गरेका पो हुन् कि भन्ने देखिन्छ ।

लैङ्गिक विभेदमा माइला

सीमान्तीयतालाई चरमोत्कर्षमा पुऱ्याउने सबैभन्दा दमनकारी चरित्र नै लैङ्गिक विभेद हो । राजनीतिक अधिकारबाट सुरु भएर उठेको लैङ्गिक आन्दोलनले अहिले हरेक विषय क्षेत्रमा उपस्थिति जनाइरहेको छ । समाज विकासका चरणसँगै पितृसत्तात्मक समाजमा पुरुषको प्रभुत्व बढ्दै गयो र नारी आश्रित वर्गका रूपमा सीमित हुन पुगनाले नारीको दमित चेतनाले पुरुषकै आश्रय खोज्न विवश भयो । लैङ्गिक विभेदको यही अवस्थालाई *कालो पहाड* उपन्यासमा उपन्यासकारले अगि सारेका छन् । वर्तमान समयमा स्वतन्त्रताको उपभोग गर्ने नाममा नारीहरू पुरुषलाई परित्याग गर्दै जानाले नेपाली समाजको संरचना भताभुङ्ग भएको सामाजिक त्रासद परिस्थिति बढ्दै गएको छ भने अर्कातिर नारीले अधिकार खोज्ने नाममा पुरुषलाई दिएका शारीरिक, आर्थिक एवम् मानसिक पीडाका कारण पनि सामाजिक संरचना भत्केको हो ।

माइला समाजका आधिपत्य कायम गरेर युगौंदेखि पितृसत्ताको प्रतिनिधित्व गर्दै आएको पुरुष पात्र हो तर पनि ऊ लैङ्गिक रूपमा सीमान्तीय पात्र हो भन्ने प्रशस्त उदाहरण उपन्यासमा भेटिन्छन् । उसले आफू सानैमा आमा र दिदीका मायाबाट अलगिएको अभिव्यक्ति दिएको छ । समयक्रमसँगै युवावस्थामा पुगेपछि आफ्नै वर्गकी मजदुरी कार्यमै अल्झिएकी रूपा नाम गरेकी केटीसँग उसको बिहे हुन्छ । आमाबुबाका मायाबाट अलगिएको रूपा ठुलीआमाको साथमा बसेकी हुन्छे । बिहेपछि बिरामी ठुलीआमालाई समेत पाल्नुपर्ने बोझ रूपाले माइलाका थाप्लामाथि राखिदिन्छे । बिहे गरेपछिका सुरु सुरुका दिनमा माइलाप्रति प्रगाढ मायाममता देखाउने रूपाको मन माइलाबाट विस्तारै अलगिन लाग्छ तर पनि ठुल्यामाको जिउ रहुन्जेल माइलालाई छोड्दा ठुलीआमाको कन्तबिजोक हुने देखी रूपा केही बोल्दैन र ऊ ठुलीआमाको सेवामा लागि रहन्छे । ठुलीआमाको मृत्युपछि तिम्रो नागरिकता छैन भन्दै माइलासँग निहूँ खोज्छे, रिसाउँछे, भगडा गर्छे । सन्तान जन्माउने कुरा गर्दा तिम्रो पनि नागरिकता छैन, मेरो पनि छैन अनि हाम्रो सन्तानले दुःख पाउँदैन भनेर प्रश्न गर्दै माइलालाई भन्छे-

हैन के भन्छन् यिनी ? तिम्रो नागरिकता छ ? तिम्रो पनि छैन, मेरो पनि छैन ।

बनाउन न तिमिले सकेका छौं न मैले । अनि के भोलि जन्मने हाम्रो बच्चाले बनाउन सक्ला ? अनि नागरिकता नपाउने बच्चा म कसरी जन्माऊँ ? बच्चा जन्महाले म सिस्नाको भ्याडमा मिल्काएर हिँड्न पनि सकिदैन । त्यसैले अहिले नपाउने भनेकी हुँ
(पृ. १८३) ।

चुपचाप सहेर जीवन घिसारिरहेका माइलाका मनमा रहेको सन्तान जन्माउने र तिनको पालनपोषण गरी परिवार बढाउँदै लैजाने इच्छा रूपाले पूरा हुन दिन्न । ऊ माइलाबाट टाढिँदै जान्छे र अन्तमा माइलालाई छाडेर हिँड्छे । रूपाका यस कर्मबाट माइलाका मनमा उठेका पीडाको भेल सहिनसक्नुको देखिन्छ । रूपाचाहिँ आफू लोग्नेमान्छेबाट पीडित भएको भन्छे र नागरिकताको समस्या निकाल्दै माइलालाई टोकसो गर्न थाल्छे ।

समस्या आयो भन्दैमा रूपाले माइलालाई छाडेर पीडा दिन हुँदैनथ्यो । सङ्घर्षशील जीवनलाई अगि बढाउँदै दुवै एकैसाथ रमाउने वातावरण रूपाले भत्काउन हुँदैनथ्यो । माइलाले त रूपालाई जस्तोसुकै परिस्थिति आए पनि कहिल्यै नछाड्ने कसम खाएको थियो तर रूपाका मनमा भएका एउटा स्वार्थले गर्दा अन्ततः माइला रूपाबाट पीडित हुन पुगेको छ । समाजका यस वर्गको प्रतिनिधित्व गर्ने

पात्र माइला लैङ्गिक सीमान्तीयताबाट मुक्त हुन नसकेका अवस्थालाई उपन्यासकारले प्रस्तुत गरेका छन् ।

जातीय आधारमा माइला

माइला कुन जातको प्रतिनिधित्व गर्ने पात्र हो भन्ने कुरा उपन्यासकारले कतै कतै सङ्केत गरेका छन् तर यही जातको व्यक्ति हो भनेर उपन्यासमा कतै उल्लेख भएको पाइँदैन । उपन्यासमा पात्र 'म' र उपन्यासका सन्दर्भमा आएका भट्टाकी आमा, रूपा आदि कसैको पनि जातीय पहिचान नखुलाइएको कारण प्रस्तुत 'कालो पहाड' जातनिरपेक्ष उपन्यास हो कि भन्ने आभास हुन्छ तर यस उपन्यासको मूल पात्र माइलालाई उपन्यासकारले जसरी सम्बोधन गरेका छन् र पात्रको नाम माइला राखेका छन् त्यो उपन्यासकारले रोजेको नाम होइन । सँगै काम गर्ने साथीहरूले र ठेकेदारले बोलाउँदा प्रयोग गर्ने नामलाई नै उपन्यासकारले अङ्गीकार गरेका हुन् । 'माहिलो' शब्दबाट बनेको तिर्यक रूप 'माहिला' को बिचको 'ह' हराएर बोलीमा प्रयोग गरिने 'माइला' लाई उपन्यासमा पात्र बनाइएको छ । अक्सर 'माहिलो' लाई विभक्ति प्रत्यय तथा नामयोगी नलाग्दा तथा बहुवचन पनि नभई एक वचनकै अवस्थामा तिर्यक्करण गरेर 'माइला' भन्ने प्रचलन नेपाली समाजका चिनियाँतिब्बती परिवारका भाषाभाषीले नेपाली भाषा बोल्दा र सन्तानलाई ज्येष्ठताका क्रममा दोस्रालाई बोलाउँदा प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । उपन्यासमा माइलालाई मुहार चेप्टो र नाक थेचो भएको भनी कतै कतै उल्लेख गरिएको छ । तसर्थ माइला पात्र चिनियाँतिब्बती परिवारकै मगर, गुरुङ, तामाङ, शेर्पा, राई, लिम्बू आदिमध्ये कुनै जातको हो कि भन्ने अङ्कल काट्न सकिन्छ । उपन्यासकारले माइलालाई जातीय आधारमा सीमान्तीयकृत पात्र भनेर प्रस्तुत गर्न चाहेका छैनन् तर पनि उसलाई एउटा सीमान्तीयकृत पात्रका रूपमा उपन्यासमा देखाइएको छ ।

हुन त मान्छेको पहिचानको मूल आधार जात होइन तापनि जातीयता हरेक व्यक्तिको सांस्कृतिक धरोहरका मूल स्तम्भ रहँदै आएको कुरा पनि स्वीकार गर्ने पर्ने हुन्छ तर जातीय विद्वेष नआओस् भनेर उपन्यासकार सचेत देखिएका छन् । आखिर मान्छे प्रकृतिकै सिर्जना भएकाले जातीयताका आधारमा गरिने उत्पीडन, शोषण, दमन, अन्याय तथा अत्याचारको जड समूल नष्ट पानुपर्ने र सीमान्तीयताको रेखा पनि मेटाउँदै जानुपर्ने पक्षमा उभिएर नै हुनसक्छ, उपन्यासकारले यस उपन्यासमा जातीयताको सङ्केत नगरेका हुन् ।

वर्चस्व/प्रभुत्वका आधारमा माइला

शक्ति र सत्तामाथिका वर्चस्वले समाजिक संरचनामाथि प्रभाव जमाइरहेको हुन्छ भन्ने कुरा कालो पहाड उपन्यासको पात्र माइलाले राज्यबाट प्राप्त गर्नुपर्ने नागरिकताको प्रमाणपत्र नपाउनुबाट पुष्टि हुन्छ। गाउँठाउँ, जन्मभूमि, आमाबुबा, आफन्त, नातागोता, इष्टमित्र आदि सबैबाट टाढा भइसकेको माइला धनसम्पत्तिबाट पनि ठगिएकै छ। आफन्तबाट टाढिए पनि सम्पत्ति कमाउन सकेको भए जति खर्च गरेर भए पनि उसले नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरिछाड्थ्यो र समाजमा तिरस्कृत जीवन बिताउनुपर्ने थिएन। सँगै बाँच्ने सँगै मर्ने भनेर कसम खाई बिहे गरेर आएको श्रीमतीले पनि छाडेर जाने थिइन। मजदुरी काम गरी खाइजीविकाको बाटो अँगालेका माइलाको समाजमा कुनै वर्चस्व र प्रभुत्व बढ्न सकेन। जससँग जग्गाजमिन छ, विचार भाव र बौद्धिकताले अरूको मन जित्न सक्छ समाजमा उसैको वर्चस्व र प्रभुत्व बढ्दै जान्छ। माइलाले समाजमाथि वर्चस्व कायम गर्न त सकेन सकेन आफैले बिहे गरेर ल्याइएकी श्रीमतीमाथि पनि वर्चस्व कायम गर्न नसक्दा ऊ एकिलएको कुरा उपन्यासमा उल्लेख छ। आफ्नो वर्चस्व कायम गर्न माइलाले कुनै न कुनै बठ्याइँ गर्न सक्नुपर्थ्यो तर ऊ केही गर्न नसकेको कमजोर पात्रका रूपमा देखिएको छ। रूपाबाट सन्तान जन्माई सन्तानप्रतिको मोह देखाउने माइलाले आफ्नै श्रीमतीलाई खुसी पार्न नसक्दा ऊ आफै समाजबाट विलीन भएर हराएको छ। शक्ति, धर्म वा अरू जुनसुकै आडमा समाजमा शासन सत्ताले प्रभुत्व जमाएर त्यसकै माध्यमबाट सीमान्तीय वर्गमाथि उत्पीडन थोपरिन्छ भने त्यसको प्रतिकारमा आवाज उठ्दै जान्छन्। माइला समाजको सीमान्तीकृत पात्र हो। उसमाथि समाजले प्रभुत्व जमाएको त छ तर उक्त मान्यताका पक्षमा उपन्यासकार देखिँदैनन्। उनले माइलालाई विद्रोहमा उतारेर सीमान्तीकृत अवस्थाबाट मुक्त हुन एक पाइलो पनि चाल्न लगाएका छैनन्। सीमान्त पात्र स्थापना गर्ने अनि त्यसलाई नसमाली जतासुकै जाओस्, जेसुकै गरोस् भनेर बेवारिसे तालमा छाडेका छन्। उपन्यासका अन्तमा माइला आफू बसेको ठाउँ छाडेर अज्ञात स्थलतर्फ गएको कुरा प्रस्तुत त। 'म' पात्र भेट्न जाँदा माइला डेरामा हुँदैन। पहिले नै कतै गइसकेको हुन्छ। निम्नवर्गीय सीमान्तीकृत पात्रमाथि गर्नुपर्ने न्याय लेखकले नगरेको देखिन्छ। सीमान्त पात्र उठान गर्ने अनि सीमान्तीकृतलाई अभ् दबाएरै छाड्ने प्रवृत्ति उपन्यासमा देखिएको छ।

नारीसितको सहवासविनाको पुरुषजीवन नीरस नै हुन्छ भन्दै उपन्यासकारले माइलाको यौनेच्छा पूर्ति हुन नसक्दा उसभित्र उत्पन्न असन्तुष्टिका छटपटीलाई देखाउन खोजेका भए पनि माइलाले

यौनमाथि वर्चस्व कायम राख्न सकेको छैन । यसरी उपन्यासको पात्र माइलालाई राज्यव्यवस्थाका दृष्टिले पनि सीमान्तीकृत, सामाजिक व्यवस्थाका दृष्टिले पनि सीमान्तीकृत, पारिवारिक दृष्टिले पनि सीमान्तीकृत अनि यौनेच्छा पूर्तिका दृष्टिले पनि सीमान्तीकृत पात्रका रूपमा उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

पहिचानको खोजीमा रूपा

रूपा यस उपन्यासकी सहायक पात्र हो । बिहे गरेर माइलासँग जीवन निर्वाह गर्न आएकी रूपा राज्यमै बसेर पनि राज्यको आँखामा नपरी पहिचानविहीन बन्न पुगेको माइलाको पहिचानविहीनतालाई राम्ररी बुझेपछि ऊ माइलालाई छाडेर हिँडेको उपन्यासकारले उल्लेख गरेका छन् । उपन्यासमा रूपा पनि पहिचानविहीन भएर देखिएकी छ । त्रिशूलीछेउका विदुरको उत्तरी गाउँ भैसेमा बसेका रूपा र उसका बुबाआमा लगायत सम्पूर्ण परिवार र छिमेकीलाई समेत घरैसहित पहिराले लगेपछि उसका आफन्त सबै मर्छन् र त्रिशूलीका छालले हुत्याएर किनार लगाइएकी रूपालाई माभीगाउँका मान्छेले लगेर पालेका हुन्छन् । लोग्नेबाट परित्यक्त आफ्नो सम्पूर्ण वर्चस्व गुमाएकी अनि सन्तानविहीन भएर पीडाले भौँतारिइरहेकी रूपाकी ठुल्यामाले बहिनीका परिवारलाई पहिराले लगेको खबर सुनेर अत्तालिँदै माभीगाउँमा पुग्दा रूपालाई भेटेर काठमाडौँका गल्लीका डेरामा ल्याई पाल्छे र सरकारी स्कूलमा भर्ना गराएर पढाउँछे । ठुल्यामाको साथ र माया पाएर रूपा राम्ररी पढ्दै अगि बढ्छे तर ठुल्यामा बिरामी भएर थलिएपछि ऊ पढाइ अगि बढाउन सक्दैन र मजदुरी काम गरेर ठुल्यामाको स्याहारसम्भारमा लाग्छे । आफ्नै वर्गका कर्मठ व्यक्तिका खोजीमा हिँड्दै जाँदा माइलासँग चिनजान भई बिहे हुन्छ ।

सानैमा आमाबुबा गुमाएर पहिचानविहीन बन्न पुगेकीले रूपालाई राज्यले पनि चिन्न सक्दैन र उसले राज्यका परिचयपत्रस्वरूपको नागरिकताको प्रमाणपत्र पाएकी हुन्छ । माइलासँग बिहे भएका सुरु सुरुका दिनमा त उनीहरूको जीवन निकै सहज रूपमा अगि बढेको हुन्छ । रूपाकी ठुल्यामा, रूपा र माइला तीनै जना एउटै कोठामा डेरा गरेर बसेका हुन्छन् । माइलाको पनि नागरिकता बन्दैन र ऊ पनि राज्यको दृष्टिमा पहिचानविहीन बनेको छ भन्ने थाहा पाएपछि माइलालाई छाडेर नागरिकता पाएकै व्यक्तिसँग जीवन बिताउने सोच थाल्छे तर रोगले सताइएकी ठुल्यामाको जिउ छउन्जेल माइलालाई छाड्दैन । ठुल्यामा मरेपछि पहिचानको खोजीमा ऊ माइलालाई छाडेर हिँड्छे ।

उपन्यासकारले रूपालाई पहिचानविहीन पात्रका रूपमा चित्रण त गरेका छन् तर ऊ चतुर, स्वाभिमानी तर स्वार्थी नारीका रूपमा उपन्यासमा प्रस्तुत भएकी छे । ऊ माइलालाई ठुल्यामाको

सम्पूर्ण उपचार खर्च र लालनपालन गर्दा लागेको खर्च बेहोर्न लगाउँछे । माइलाले आफ्नो एक मात्र इच्छा सन्तानको रहर पूरा गर्ने भन्दा पनि आमाबुबा दुवैजनाको नागरिकता नहुँदा सन्तानले दुःख पाउँछ, भन्दै माइलासँग सहवास गर्ने मानेकी हुन् । उसका मनमा वर्चस्व र प्रभुत्व जागदै आउँछ र पहिचानविहीन माइलालाई छाडेर पहिचानको खोजीमा हिँड्नाले उसभित्रको चेतनतत्त्वमा भ्रष्टता आएको देखिन्छ र उसले ऐतिहासिक निरन्तरताको प्रतिनिधित्व गरेकी हुनाले आफ्नै वर्गको पात्र माइलालाई धोका दिएकी छे ।

लेखकीय दृष्टिकोण

उपन्यासकार प्रजापति तिमिल्सिनाले यस उपन्यासमा समाजमा कम महत्त्व पाएका उपेक्षित पात्र माइलालाई नायक बनाएर नवीनतम विचारको उद्बोधन गरेका छन् । मानिस स्वयम्मा विशिष्ट प्राणी भएकाले उसले देवता र अरू कसैको कठपुतली बनेर होइन, आफूमा रहेको आत्मविश्वास, दृढ सङ्कल्प र स्वाभिमानले बेग्लै पहिचान स्थापित गर्दै युगौंसम्म प्रेरणादायी बन्न सकोस् भन्ने भावनाका साथ लेखकले जीवनसूत्र व्यक्त गरेका छन् : (जीवन) *खण्डहर हुँदैन । बन्दै उठ्छ, ढल्छ । फेरि बन्दै उठ्छ अनि ढल्छ । ढाल्ने उठाउने प्रक्रिया निरन्तर चलिरहेकै छ । ढल्ने उठ्ने गरेर भए पनि यो बाँचिरहेको छ ।* लेखकले यी पङ्क्तिका माध्यमबाट शक्तिहीन मान्छेमाथि शक्तिशाली मान्छेले गरेका अन्यायका कारण सीमान्तीकृत समूह पूरै निमित्त्यान्न भएर जान पनि सक्दैन र उसको सीमान्तीकृत अवस्था मेटिन पनि सक्दैन भन्ने अवधारणा व्यक्त गरेका छन् । उपन्यासको सीमान्त पात्र माइलामाथि 'म' पात्रले राखेको जुन सहानुभूति, सद्भाव देखिन्छ त्यो उपन्यासकार स्वयम्कै सहानुभूति र सद्भाव हो भन्ने छर्लङ्ग हुन्छ । उपन्यासकारले यस उपन्यासमा माइलाबाहेक अर्को काल्पनिक पात्र अमृतको प्रसङ्ग जोडेर नेपाली समाजमै जन्मेहुर्केर आमाबाबुविहीन भई पहिचानका अभावमा बाँच्न बाध्य कैयौं व्यक्ति नेपालका नागरिक भएर पनि अनागरिक जीवन बिताउन बाध्य भएको उपन्यासमा उल्लेख गरेका छन् । ठुलो प्रयास गरी अमृतलाई नागरिकता दिलाउन सफल भएको म पात्र अमृतलाई जागिरमा लगाइदिन पनि त्यत्तिकै ठुलो मिहिनेत गर्छ तर उसको मिहिनेत असफल भएको सन्दर्भ जोडी यस उपन्यासको सीमान्त पात्र माइला पनि त्यस्तै अनागरिक भएपछि उसले भोगेका पीडालाई उपन्यासकारले प्रस्तुत गरेका छन् ।

ग्राम्चीका अनुसार प्रभुत्व कहिल्यै पनि पूर्ण हुन नसक्ने चिज हो । यदि शासक वर्गलाई जनताको लोकप्रिय समर्थन प्राप्त गर्नु छ र सत्तामा टिकिरहनु छ भने जनतालाई केही मात्रामा छुट दिई

समर्थन प्राप्त गर्छन् । यसका निम्ति उनीहरू विभिन्न बहाना गर्छन् तर यही स्पेसलाई सर्वहारा वर्गले प्रयोग गर्न सक्नुपर्छ । यसरी शासक वर्ग र सर्वहारा वर्गका बिचमा वैचारिक नियन्त्रणका लागि हुने सङ्घर्ष सधैंभरि चलिरहन्छ (भट्टराई, २०७७, पृ. ३३) । भट्टराई (२०७७) का अनुसार पुँजीवादी विचार आधुनिक समाजका हरेक क्षेत्रमा फैलिए पनि सत्ताका आफ्नै अनुभवहरूले यसका कमजोरीहरू, पुँजीवादी अर्थतन्त्रले गर्ने दोहन, यसले वातावरणमा पर्ने प्रभाव, मौलाएको उपभोक्तवाद, यसको विच्छेदीकरण र पृथकीकरणले व्यक्ति तथा समूहमा पर्ने प्रभावका बारेमा स्पष्ट पाउँछ । जनताले जब पुँजीवादी प्रोपोगान्डाको अन्तर्त्य बुझ्छन् अनि जीवन कस्तो छ र कस्तो हुन सक्थ्यो भन्ने पनि बुझ्छन् । कुनै आमूल परिवर्तन हुन नसके पनि राजनैतिक सुधारको आवश्यकता महसुस त गर्छन् तर माइलाजस्ता आवाजविहीनहरूले कुनै आवाज उठाउन सक्दैनन् र ती पात्र इतिहासका गर्भमै विलीन हुन पुग्छन् ।

निष्कर्ष

यस उपन्यासभित्रको पात्र माइलामा केन्द्रित रहेर विश्लेषण गर्दा विभेदकारी सामाजिक संरचनात्मक व्यवस्था, सांस्कृतिक पृष्ठभूमि, वर्गीय स्वार्थ, अर्थराजनीतिक दृष्टिकोण आदिले सीमान्तीय पात्र र वर्गको निर्माण गर्ने भएकाले ती विलुप्तहरूको खोजी गरिनु आवश्यक रहेको देखिन्छ । हरेक वर्गीय, जातीय, लैङ्गिक सीमान्तीयताभित्र दबिएका पीडित पात्रहरूको आदर्श चरित्रको पुनरुत्थान गर्नुपर्छ भन्ने यस उपन्यासमा व्यक्त भएको सन्देश हो । यस उपन्यासमा सीमान्तीय अध्ययनको प्रमुख आधार भनेकै माइला रहेको हुनाले उसैका माध्यमबाट जीवनको गहिराइको कथा खोजी गर्नुपर्ने उपन्यासकारको धारणा रहेको छ । पहिचानविहीन सीमान्त वर्गले भोगेको उत्पीडन सबै देश र कालमा एकै प्रकारको नहुन सक्छ । यो स्थान सापेक्ष, समयसापेक्ष, वर्गसापेक्ष र व्यक्तिसापेक्ष पनि हुन सक्छ । नेपालमा सीमान्त वर्गकै उत्थानका लागि भनेर त्यस समूहलाई केन्द्रमा राखी धेरैपटक राजनीतिक क्रान्ति भए । क्रान्ति सफल पार्न त्यही वर्गको सहारा लिइयो । क्रान्ति सफल पनि भयो र राजनीतिक परिवर्तन हुँदै आए तर टाठाबाठा र अग्र पङ्क्तिमा रहेकाहरू सत्तामा पुगेर सत्तास्वादमा रमाएर वर्चस्व र प्रभुत्व । सीमान्त वर्गका समस्या जुँ का त्युँ रहेका छन् ।

उपन्यासको पात्र माइलालाई जातीय, वर्गीय, लैङ्गिक सीमान्तीयताभित्र दबिएको देखाइएको छ । प्रणयवियुक्तताको सीमान्तीयता पनि यस उपन्यासमा उल्लेख छ । मानिसको अभेद्य प्राणका रूपमा रहेको प्रणयलाई प्यार, पिरती, प्रेम, वासना आदि जुन जुन नाम दिइए पनि त्यसबाट वञ्चित भएर

जीवन निर्वाह गर्न बाध्य हुनुपथ्यो भने मान्छे विक्षिप्त अवस्थामा पुग्छ । लेखककै भनाइमा प्रणयवियुक्त बनाइनु भनेको बाँच्नका लागि कठोर दण्ड हो । माइला जीवनका विभिन्न आँधीसँग जुध्दै त्यही दण्ड भोगिरहेको छ र राज्यको पहिचानबाट टाढा रहनुपर्दा बाँचेर पनि मृत्युदण्ड भोगिरहेको सीमान्त पात्रको दुर्दान्त कथा उपन्यासमा उल्लेख छ । आफूले अरूलाई जति माया खन्याए पनि अरूबाट मायाममता नपाएकै कारणले उपन्यासको पात्र माइलालाई अन्तमा बेटुङ्गाको अवस्थामा पुऱ्याई उपन्यास टुङ्ग्याइएको छ । खासगरी सीमान्त वर्गको सामर्थ्य, सम्भावना स्वाधीनता/स्वतन्त्रता, हक अधिकार र आवाजको खोजी गरिनु उपन्यासको मूल उद्देश्य देखिन्छ । यस उपन्यासमा जात, वर्ग, लिङ्ग, संस्कृति, भूगोल, भाषा, पेसा/व्यवसाय आदिका नाममा अधीनस्थ हुन पुगेका सीमान्त व्यक्ति वा समुदायले भोग्नुपरेका पीडा व्यथाहरूको विषयलाई उठान गरिएको छ ।

उपन्यासकार तिमिल्सिनाको लेखन समाजका सबैखाले बेथितिका विरुद्धको पेचिलो आवाज हो । समाजभित्र हुने गरेका हरेक प्रकारका अन्यायका प्रतिरोधमा उनले आफ्नो मन र चेतनालाई ब्युँझाएर शब्दमा पोखेका छन् । उनको अविश्रान्त लेखन व्यक्तित्वले समाजमा व्याप्त अन्याय, बेथिति एवम् निम्न वर्गले भोगिरहेका पीडाका विरुद्ध आवाज उठाएको छ र त्यसलाई कलमका माध्यमबाट व्यक्त पनि गरेको छ । तिमिल्सिनाको *कालो पहाड* पनि मजदुर एवम् पहिचानविहीन व्यक्तिहरूले भोगेका पीडा र व्यथा विरुद्धको लेखन हो । यस उपन्यासका माध्यमबाट आफूले बाँचेको समयमा देखेभोगेका पहिचानविहीनताका विरुद्ध पहिचानको खोजी गर्ने काम तिमिल्सिनाले गरेका छन् । उनको यो उपन्यास मूलतः शासकको वर्चस्व र विचारधाराले पहिचानविहीन वर्गमाथि गर्ने गरेको दमनका विरुद्ध केन्द्रित छ ।

सन्दर्भसामग्री सूची

कार्की, महेश (२०७१), *नयनराज पाण्डेका उपन्यासमा सर्वाल्टर्न*, [अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधप्रबन्ध],

नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

तिमिल्सिना, प्रजापति (२०७२), *अनेरुवा*, साङ्ग्रिला बुक्स ।

तिमिल्सिना, प्रजापति (२०७६), *विधवा वासना*, शब्दयात्रा प्रकाशन ।

तिमिल्सिना, प्रजापति (२०७८), *कालो पहाड*, पुष्पपराग साहित्य प्रतिष्ठान ।

तिमिल्सिना, प्रजापति (२०७९), *चिठी प्रबन्ध सङ्ग्रह*, सनातन प्रेस ।

पाण्डेय, ताराकान्त (२०७३), *मार्क्सवाद, सांस्कृतिक अध्ययन र साहित्यको समाजशास्त्र*, साभ्ना प्रकाशन ।

बराल, ऋषिराज (२०७३), *मार्क्सवाद र सर्वाल्टर्न अध्ययन*, साभ्ना प्रकाशन ।

भट्टराई, रमेशप्रसाद (२०७७), *सांस्कृतिक (वर्गीय, लैङ्गिक र जातीय) अध्ययनको सिद्धान्त र*

नेपालीसन्दर्भ, भुँडी पुराण प्रकाशन ।

निरौला, २०२३, कालो पहाड उपन्यासमा...

शर्मा मोहनराज (२०७०), अवरजन अध्ययन र साहित्य, भृकुटी (सांस्कृतिक अध्ययन विशेषाङ्क), भाग १९, पृ. ३१४-३२५ ।

श्रेष्ठ, तारालाल (२०६८), शक्ति स्रष्टा र सबाल्टर्न, डिस्कोर्स पब्लिकेसन ।

सुब्बा, मनप्रसाद (सन् २०११), केन्द्र बनाम किनारा, किनारा विमर्श, गामा प्रकाशन ।

सुवेदी, अभि (२०७१), सबाल्टर्न, इतिहास र बोली, जुगल सैद्धान्तिक नेपाली समालोचना (पृ. १०७-११३), जुगल पब्लिकेसन ।